

Статтєво-вiковий склад переселенцiв з Херсонської губернiї до Сибiру з розподiлом за становою приналежнiстю (1898-1906)

Станова група	Чоловiки					Жiнки				
	Кiлькiсть	Вiковi групи, %				Кiлькiсть	Вiковi групи, %			
		До 10	10-17	18-60	Понад 60		До 10	10-17	18-55	Понад 55
Колишнi державнi селяни	5319	40,6	14,9	42,4	2,1	4681	39,6	13,9	43,7	2,8
Колишнi помiщицькi селяни	7144	39,4	16,7	41,8	2,1	6202	39,2	14,4	43,5	2,9
Колонiсти	2701	40,3	18,5	40,3	0,9	2456	40,1	16,8	42,1	1,0
Мiщани	1573	37,7	16,2	44,6	1,5	1355	38,4	14,2	45,2	2,2
Всього	16737	39,9	16,3	42,0	1,8	14694	39,4	14,6	43,5	2,5

Таблицю складено на основi: [6, 249a].

В.В. Гоцуляк

одного з переселенцiв своїх приємних вражень вiд мешкання на новiй територiї, декiлька родин зважилися на переселення, навiть не висилаючи попередньо ходакiв [6, 193]. Значний вплив для пожвавлення переселенських рухiв також мали чутки (24,5%) про можливiсть утримання необмеженої кiлькостi худоби, велику площу вiльних земель у Сибiру тощо [6, 99, 193].

Переселення за чутками та схвальними вiдгуками часто були причиною розчарування емигрантiв та зворотного переселення до губернiї. За приблизними розрахунками, повернулося з Сибiру 49030 осiб, що становило 33,8% всiх переселенцiв [6, 169]. Особливо багато зворотних мiгрантiв було серед нiмцiв, якi, як правило, поверталися з метою подальшого переїзду до Америки [6, 195]. Основними причинами повернення на батькiвщину були неврожаї (20,8%), вiдсутнiсть вiльних дiлянок землi (19,0%) та брак коштiв (10,2%) [6, 270].

Отже, статистичнi працi Херсонського земства є цiнним джерелом для дослiдження емиграцiйних рухiв, iх напрямiв, масштабiв та динамiки тощо. Вмiщена в них iнформацiя дозволяє зробити низку висновкiв стосовно емиграцiйних процесiв у Херсонській губернiї наприкинцi ХІХ – на початку ХХ ст. Так, основними причинами емиграцiї з губернiї був дефiцит землi та традицiї екстенсивного ведення господарства тощо. Прiоритетними рiонами переселення мешканцiв Херсонської губернiї були Причорномор'я та Крим, Кавказ, Ставропольська та Саратовська губернiї, Сибiр та Америка. При цьому до емиграцiї переважно вдавалися незаможнi селяни робочого вiку, а бiльшiсть переселень мали самовiльний характер.

НОВИТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА 20-рр. ХХ ст.

Українська iсторична наука на сучасному етапi її розвитку переживає новий якiсний етап, розпочатий у вiкопам'ятному 1991 році вiдродженням державностi. У зв'язку з цим перед нею стоїть завдання проведення на сучасних методологiчних засадах дослiжень iсторiї українського села 1920-х рокiв. За останнi шiстнадцять рокiв з'явилося чимало праць з зазначеної вище проблематики. Необхiднiсть iх вивчення в iсторiографiчному ракурсі зумовлюється вiдсутнiстю на сьогоднiшнiй день таких дослiжень. Актуальнiсть такого дослiдження посилюється також i тим, що у попереднiй – радянській iсторичнiй традицiї – аграрна проблематика набула досить широкого, але одностороннього висвітлення. Бiльшостi тих робiт притаманний iдеологiзований пiдхiд до вивчення iсторiї українського села, зумовлений виконанням полiтичного замовлення панiвної партiї. Однак змiни в суспiльно-полiтичному життi України, розпочатi у другiй половинi 1980-х рр., створили передумову для об'єктивного вивчення аграрної iсторiї. Поява нових можливостей на рубежi 1980-1990-х рр. є пiдставою для ствердження думки про початок нового етапу в iсторiографiї українського села [1; 2].

Iсторiографiя в сучасних умовах змiнює свiй образ. "Iсторiографiчний нiгiлiзм" рубежу 1980-1990-х рокiв, спровокований зламом "краєугольного каменя" радянської iсторiографiї в особi марксистсько-ленiнської фiлософiї, був досить швидко усунений", – зазначає I.Б.Орлов [3, 15]. Наукова рефлексiя вченого свiту дiйшла до усвiдомлення того, що аналіз розвитку радянської iсторiографiї не може зводитися нi до прямої апологетики, що часто панувала в лiтературi попереднiх рокiв, нi до повного заперечення її значення. Лiберальнi потрясiння останнiх двох десятилiть, вказує той же вчений, – "виявилися для iсторiографiї менш вiдчутними, нiж для iсторичних дослiжень"[3, 15]. Iсторiографiя, як iсторiя iсторичної науки, "є, в кiнцевому рахунку, "iнтелектуальною грою iнтерпретацiї", в якiй рiвень ерудицiї визначає правила такої гри" [4, 34]. Однак в практицi пiдготовки дисертацiї ще до цього часу переважає описовий пiдхiд. Надмiрна персонiфiкацiя дослiжень часто перетворює iсторiографiчнi огляди в "набiр" рецензiй на тi чи iншi книги окремих авторiв. А мiж тим саме iсторiографiчний роздiл в дисертацiях

1. *Матерiали для оцiнки земель Херсонської губернiї: в 6 т. – Т. 2. Елисаветградський уезд. – Херсон, 1886.*
2. *Матерiали для оцiнки земель Херсонської губернiї: в 6 т. – Т. 4. Тираспольський уезд. – Херсон, 1889.*
3. *Матерiали для оцiнки земель Херсонської губернiї: в 6 т. – Т. 6. Херсонський уезд. – Херсон, 1890.*
4. *Матерiали для оцiнки земель Херсонської губернiї: в 6 т. – Т. 5. Ананiевський уезд. – Херсон, 1889.*
5. *Державний архiв Херсонської облaстi (далі – ДАХО). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 29.*
6. *ДАХО. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 3.*
7. *Общiй адмiнiстративний и хозяйственный отчет Херсонской губернской земской управы за 1912/3 г. – Херсон, б.г.*

дозволяє судити не лише про ступінь вивчення тієї чи іншої проблематики, але й про виникнення нових напрямів в дослідженнях [3, 16].

Одночасно має право на існування і така продуктивна думка про те, що дисертації "можливо, як ніякі інші жанри історичних досліджень, свідчать про сильні і слабкі сторони, про штампи, про старі і нові стереотипи вітчизняної історіографії" [5, 5-6]. На жаль, хоча і знаючи досконало літературу з обраного для розгляду питання чи проблеми, автори історіографічних нарисів не зовсім вільно пересуваються в історичному часі. Вони без суттєвих історіографічних застережень, або хоча б критично-полемічних зауваг переходять з однієї епохи до іншої, іноді наслідують вже певні схеми, які склалися в аналізі і викладі історіографії тієї чи іншої проблеми. Часто конкретні та загальні висновки, окрім виконання традиційних функцій, не носять поліфункціонального, посиленого авторською аргументацією, характеру.

В наш час історіографічні спостереження неможливі без залучення джерельної бази. Наприклад, серед сучасних вчених все більше значення набуває твердження про те, що дослідження проблематики, скажімо часів непу, в історіографічному ракурсі "вже не можливе без врахування публіцистики", яка, як правило, випереджала монографічні дослідження в частині оціночних суджень. В силу цього "сучасна історіографія розпочинає тенденцію до поєднання в рамках одного дослідження історіографічних і джерелознавчих сюжетів" [3, 17]. Сучасний історіографічний апарат значною мірою зріс і розширився. Все більше у житку історіографів ми зустрічаємо, наприклад, поняття "образ", коли розглядаються певні історіографічні періоди взяті до розгляду проблеми. Образи можуть бути пануючими чи маргінальними і у сполученні з базовими "тропами" – метафорами, ключовими висловами, які визначають принципи, способи конструювання останніх. До того ж "цитатний принцип", який переважає в більшості історіографічних праць, "не лише наголошує на реальності конкретного тексту, а має на меті розкриття семантичного поля історіографічного джерела, визначення ключових слів. А потім вироблення структури так званих понять, які інтегрують (на принципах систематизації) ключові слова в певну категоріальну структуру проблемних та предметних областей, стають основою образів як знаків реальності" [3, 51].

Отже, після такого вступу звернемося саме до них. Зрозуміло, що аналізуються, в силу обмеження обсягу статті, лише окремі наукові дослідження. Нагадаймо, що політичний курс радянського керівництва України ще у 1919 р. первісно базувався на відмові від політичного співробітництва з селянством. Гарантією здійснення соціалістичних перетворень керівництво КП(б)У вважало силові методи, незалежну від населення державну адміністрацію, розвиток співробітництва з "бідняцькими" елементами села. Економічна політика Раднаркому УСРР була вторинною по відношенню до її проведення в РСФСР, але подібної їй за змістом. Вона диктувалася бажанням прискорити створення умов для "соціалістичної" державної експлуатації сільськогосподарського потенціалу України [6, 18].

Відомо, що у роки непу трудові відносини на селі набували якісно нових форм. Дозвіл вільного продажу на ринку продуктів свого господарства викликав пожвавлення підприємливості селянства, розширення посівних площ, застосування нових технічних засобів обробітку ріллі, запровадження орендних відносин тощо. Невід'ємною складовою частиною ринкових відносин, як і раніше, стали купівля-продаж робочої сили. В зазначений період відбувається швидке відновлення найманої праці, зокрема у сільському господарстві. Саме на цій проблемі зосередив свою увагу О.В.Десятников. У низці публікацій та кандидатській дисертації [7] автор всебічно розглянув еволюцію трудових відносин на селі в добу непу. В полі зору дослідника опинилися питання соціально-економічного становища українського селянства, попит на найману працю з боку одноосібних селянських господарств, законодавче регулювання трудових відносин. Історик з'ясував чисельність та структуру наймитства в одноосібних селянських господарствах та робітництва у радгоспах. Він також зупинився на питаннях умов оплати праці, побуту наймитів в одноосібних селянських господарствах та радгоспах, соціально-економічному становищі робітників радгоспів.

Все це привело дослідника до висновків про те, що у роки непу трудові відносини на селі вступили в якісно новий етап розвитку, в порівнянні з періодом "воєнного комунізму". В цей час відбувається легалізація відносин найму-продажу робочої сили, які мають об'єктивний характер, спричинений малоземеллям понад 50 % одноосібних селянських господарств, створенням попиту на робочу силу заможних, середняцьких, а також інколи й незаможних господарств. Радянське законодавство по регулюванню трудових відносин на селі носило упереджений характер щодо заможних одноосібних селянських господарств, маючи на меті обмеження їх економічної та політичної ролі шляхом скорочення права найму робочої сили.

Автор також доводить, що чисельність наймитства у сільському господарстві України в добу непу досягла свого пікнесення у 1927 р., склавши 984,7 тис. осіб. Надалі чисельність працюючих за наймом почала зменшуватися (928,7 тис. осіб у 1929 р.). Якщо поступове зростання чисельності наймитів пояснюється суто економічними факторами, то скорочення після 1927 р. – лише політичними чинниками [8, 17-18].

Усвідомлюючи вагу доцільності в сучасних умовах використання конкретно-історичного досвіду діяльності української сільськогосподарської кооперації 20-х рр. XX ст., В.Є.Паскаленко звернувся до вивчення соціально-економічних аспектів проблеми ролі заможного селянства в сільськогосподарській кооперації України в добу непу [9] і в 2006 р. захистив кандидатську дисертацію [10]. В ній науковець з'ясував суспільно-політичні умови діяльності сільськогосподарської кооперації: стан селянських господарств; зміст радянської концепції майнового поділу селянства та обмеження нею входження заможного селянства до сільськогосподарських кооперативних товариств та форсування членства в кооперації бідноти, жінок та молоді; роль економічно міцних сільських господарств у розвитку кооперації та їх представництва; участь

заможного селянства з її керівних органах. В.Є.Паскаленко проаналізував вплив заможних верств села на господарське життя та економічний розвиток сільськогосподарської кооперації через універсальні товариства, кредитну кооперацію та спеціальні сільськогосподарські товариства.

У підсумку автор з'ясував реальний зміст господарсько-економічної політики радянської держави по відношенню до заможних селян, який полягав в обмеженні його господарської ініціативи та створенні всіляких перепон у зміцненні їхніх господарств. Натомість заможні селяни активно залучалися до розвитку практично всіх видів сільськогосподарської кооперації, бачили в ній економічну перспективу. Саме за їх фінансової підтримки розвивалася кредитна, спеціальна та універсальна сільсько-господарська кооперація. Чисельність заможного селянства у різних видах кооперації визначалася відносною рівня свободи, господарської діяльності, контрольованих державою. Заможне селянство по-різному впливало на ефективність роботи сільськогосподарської кооперації: фінансово, своїм власним авторитетом, фаховою грамотністю та господарським потенціалом. У своїх стосунках з іншими верствами українського села заможне селянство більше схилилося до співробітництва, ніж до визиску. Образ "куркул-глитая", створений радянською ідеологією, різко контрастував із справжніми рисами працелюбства, ощадливості, здорового економічного прагматизму, властивих заможному селянству. Попри всі гучні гасла щодо турботи влади рад про інтереси незаможних селян, на практиці виразником і певною мірою протектором їхніх інтересів виступали заможні селяни, за кошти котрих створювалися і функціонували різні види кооперативних об'єднань, відновлювався потенціал сільського господарства в цілому. "Селянська заможність", – зазначає автор, – не мала нічого спільного з тими політично заангажованими штампами, якими більшовики наділяли всіх без винятку селян-одноосібників, що ефективно господарювали [10, 17].

Вивченню процесу формування самоврядних селянських організацій, їхнього організаційного становлення, соціальної структури та конкретного впливу на соціально-економічний розвиток українського села в 1921-1929 рр. присвятив свою кандидатську дисертацію В. М.Олійник [11]. В ній та в низці публікацій [12] дослідник ретельно розглянув кооперативне самоврядування українського селянства в доколгоспний період, самоврядні форми соціальної допомоги на селі: діяльність земельних громад в галузі самоврядування українського селянства в умовах непу. Автор зазначає, що давні традиції селянського самоврядування в поєднанні з наслідками демократичних завоювань революції 1905-1907, 1917-1920-х рр. активізували громадське життя на селі. У добу української революції 1917-1920-х рр. у сільській місцевості діяла вже широка різнопланова мережа господарсько-економічних, громадсько-культурних та суспільно-політичних організацій. У роки нової економічної політики, незважаючи на протидію з боку міцніючої тоталітарної системи, продовжувався активний розвиток самоврядних організацій, що функціонували в найважливіших сферах життя села. Саме вони у 20-х рр. ХХ ст. стали визначальним

чинником економічного, суспільного та культурного життя на селі. Вони за змістом та дальністю були різнопланові: універсальні, кредитні, спеціальні сільськогосподарські кооперативні товариства, машинно-тракторні гуртки товариства взаємодопомоги, товариства земельних громад. Однак це викликало зростаючу протидію владних структур. Демократичний характер прийнятих і здійснених важливих економічних рішень масовими селянськими організаціями став одним із визначальних факторів успішного соціально-економічного розвитку українського села в зазначений період. Результати діяльності самоврядних селянських організацій 1920-х рр. переконливо свідчать про добрі перспективи та значний нереалізований потенціал їхнього подальшого розвитку [11, 18-19].

Н.Г.Кукса детально вивчила культурний розвиток українського селянства в період українізації [13] та дійшла висновків про те, що він відбувався через систему різноманітних за формою і напрямками роботи закладів: сільбуду, хати-читальні, бібліотеки, гуртки. Ця робота носила багатопрофільний характер і спрямовувалася на засвоєння селянами теоретичних і практичних знань із соціально-гуманітарних, природничих та сільськогосподарських наук. Ліквідація неписьменності в українському селі стала довготривалим процесом, який поділяється на два періоди: 1921-1927 рр., 1928-1934 рр. На першому етапі робота велася лише за рахунок місцевих бюджетів, певною мірою довільно, без навчальних програм. На другому – фінансування значно поліпшилося за рахунок надання централізованих коштів, планування та за єдиними навчальними програмами. Основу мережі навчальних закладів, в яких безпосередньо здійснювалась ліквідація неписьменності серед селян, становили сільські лікнепи або школи грамотності. Крім них на селі ці ж функції виконували школи для малописьменних та недільні школи. Основними формами і методами культурно-освітньої роботи на селі були лекції, бесіди, доповіді, голосові читання, показові або агітсуди, вечори запитань та відповідей, консультаційно-довідкові столи, газети (стінні, живі, світлові, фото), театр (ляльковий, тільбовий, вертеп), політлотереї та політбазари, екскурсії тощо.

Значний вплив на підвищення культурно-освітнього рівня українського села мала кіно та радіофікація, що проводилася шляхом оснащення сільбудів, хат-читалень пересувними та стаціонарними кіноустановками. Кінотеатри, які стали будуватися після спеціальної постанови ВУЦВК та РНК УСРР, відігравали роль центрів дозвілля селян, у них розташовувалися радіозал, спортзал та читальний зал.

У 1920 р. в УСРР було запроваджено нову структуру освіти. Вона складалася із загальноосвітньої школи (на селі – школи селянської молоді), профшкіл, шкіл фабрично-заводського учнівства, технікумів та інститутів. Однак на селі домінували дво-, три- та чотирирічні школи. Семирічки становили виняток [14, 17-18].

Займаючись вивченням питання культурно-освітньої діяльності сільськогосподарської кооперації України у добу непу, О.М.Дулгерова [15] довела, що широко поставленою культурно-освітньою роботою сільськогосподарська кооперація зробила значний внесок у соціальний розвиток українського села 20-х рр. ХХ ст. Основна її робота полягала у підвищенні

продуктивності селянського тваринництва, поліпшенні його якісного складу шляхом створення на селі мережі покривних пунктів і поширення серед селян племінної худоби. Незважаючи на певні труднощі, пов'язані із браком фінансування, практичним результатом стало підвищення продуктивності селянського тваринництва до 50%.

У рільництві основні зусилля сільсько-господарської кооперації спрямовувалися на налагодження селекційної роботи. Тривала робота і з підвищення сортового насіння. Так, зміна зерна, яке використовувалося селянами, на чисто сортове, навіть без додаткових витрат на поліпшення обробки чи на угноєння, давала збільшення врожаю пересічно не менше ніж на 15%, а по деяких культурах ще більше. Також напрямками роботи у цій сфері стали проведення меліоративних заходів, розповсюдження серед селян мінеральних добрив, пропагування передових методів обробітку посівів і боротьба із шкідливими культуру. На сільськогосподарську й кооперативну пресу і літературу кооперацією покладалася головним чином пропагандистські функції – поширення серед селян знань про результати діяльності та успіхи кооперативних організацій. Основним засобом розповсюдження на селі передових на той час фахових знань із агрономії та тваринництва стала організація сільськогосподарської кооперацією системи кооперативних курсів. Поширення на селі фахових знань було запорукою не лише підвищення освіченості селянства, але й переходу господарств на їхній основі на інтенсивний шлях розвитку [16, 17-18]

Проблемою створення та діяльності кооперативних видавництв в УСРР, які діяли у 1922-1930 рр., зацікавився С.П.Костик [17]. Йому вдалося дослідити ефективну форму підприємництва соціально-професійних груп суспільства, якою були кооперативні видавництва із автономною організаційною структурою, власною системою вертикального підпорядкування відповідно до адміністративно-територіального поділу або на зразок ключових видів кооперації.

Дослідником розкриті зміст, основні методи та засоби діяльності, соціально-професійний склад засновників та членів видавничих кооперативів, їх взаємовідносини з органами державної влади, визначений вплив на культурно-освітнє життя суспільства та ін. [18, 18-19].

Отже, сучасний історіографічний період, розпочатий в 90-х рр. ХХ ст., позначився відродженням елементів усіх "першообразів". Однак тепер вони не стільки протистоять один одному, скільки взаємодоповнюють і прогресують у напрямі ширшої, ніж раніше, побудови теоретичних конструкцій та узагальнень, занурювання у глибину концептуальних підходів й інтерпретації різноманітного емпіричного матеріалу, тотального покликання на джерела та літературу, що дає можливість прослідкувати за інтелектуальними впливами на творчість того чи іншого науковця. Проаналізовані дослідження дають підтвердження й положенню про те, що використані авторами архівні, джерельні матеріали та література не були введені в обіг попередньою (радянською) історичною наукою не лише через пануючі ідеологеми та теоретичні побудови, а й тому, що наявний фактографічний матеріал мав силу опірності і чекав

свого вже сучасного допитливого дослідника українського села 20-х рр. минулого століття.

1. Булыгина Т.А. Отечественная историография в 20-е годы XX века: продолжение и разрыв традиций // Харківський історіографічний збірник. – Харків.: Вид-во НАУ, 2006. – Вип. 8.
2. Посохов С.І. Історіографічні образи: спроби деконструкції (на матеріалах історіографії університетів) // Харківський історіографічний збірник. – Харків.: Вид-во НАУ, 2006. – Вип. 8.
3. Орлов П.Б. Современная российская историография XX столетия: смена научной парадигмы? // Харківський історіографічний збірник. – Харків.: Вид-во НАУ, 2006. – Вип. 8.
4. Зашильняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // Ейдос. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005.
5. Храмова Е.Л. Культура России периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: Историографические очерки. – Самара, 2001.
6. Михайличенко Д.Ю. Політика "воєнного комунізму" і українське селянство. 1919 р.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Харків, 2002.
7. Десятніков О.В. Передумови застосування найманої праці в селянських господарствах України в умовах непу // Український селянин. – Вип. 5. – 2002.; Його ж. Законодавче регулювання найманої праці в селянських господарствах України в період непу // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Вип. 33. – Черкаси, 2002.; Його ж. Професійний склад наймитства у селянських господарствах України в період непу // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень". Т. 18. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002.; Його ж. Попит на найману працю у селянських господарствах України в період непу // Український селянин. – Вип. 6. – 2002.; Його ж. Вплив "Тимчасових правил про умови застосування підсобної найманої праці в селянських господарствах трудового типу" на розвиток виробничих відносин у сільському господарстві України у період непу // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції "Наука і освіта '2003". Т. 18. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003.; Його ж. Місцеві та прийшли робітники у структурі наймитства одноосібних селянських господарств України в період непу // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень \"2003". Т. 3. Історія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003.; Його ж. Умови праці найманних робітників у селянських господарствах в період непу // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 26. Вип. 13. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003.; Його ж. Умови побуту найманних робітників у селянських господарствах Наддніпрянської України в період НЕПу // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. Випуск 50. – Черкаси, 2003.; Його ж. Чисельність наймитів у одноосібних селянських господарствах України у період НЕПу // Український селянин. – 2003. – Вип. 7.; Його ж. Чисельність та склад робітників радгоспів України в період непу // Історичні та політологічні дослідження. – 2004. – №1 (19).; Його ж. Застосування чоловічої та жіночої найманої праці у індивідуальних селянських господарствах України у період НЕПу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень \"2004". Т. 5. Історія України. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.; Його ж. Праця за наймом як основне джерело існування селянських господарств України у період НЕПу // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної

- конференції "Наука і освіта "2004". Т. 4. Історія України. -Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.; *Його ж.* Оплата праці найманих сільськогосподарських робітників в індивідуальних селянських господарствах України в період НЕПу // Український селянин. - 2004. - Вип. 8.
8. Десятніков О.В. Еволюція трудових відносин на селі в добу НЕПу.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. - Черкаси, 2005.
9. Паскаленко В.С. Вплив заможного селянства на господарське життя та економічний розвиток універсальної, кредитної сільськогосподарської кооперації. - Черкаси: "Ант", 2005.; *Його ж.* Кого звати селянином (до визначення базового поняття) // XIV наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Черкасах. - 12-20 березня 2003 р. Черкаси, 2003. (у співавторстві).; *Його ж.* Сільськогосподарська кооперація актуальна проблема історичних досліджень // Записки студентського Наукового товариства Осередку НТШ у Черкасах. - Бн. 1-2. - Другі Богданівські читання (24 грудня 2004 р.). - Черкаси, 2003-2004.; *Його ж.* Селянська заможність у добу НЕПу: проблема визначення // XVI наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Черкасах. - 12-20 березня 2005 р. - Черкаси, 2005.; *Його ж.* Критерії визначення соціально-економічного становища селянського господарства в добу НЕПу // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 27. - Вип. 14. - Історичні науки. - Миколаїв: Видавництво МДУ ім. П. Могили. - 2003.; *Його ж.* Участь заможного селянства в роботі сільськогосподарських кооперативів доби НЕПу // Український селянин. - 2003. - № 7.; *Його ж.* Заможний селянин в добу НЕПу: комуністична доктрина та економічні реалії // Український селянин. - 2004. - № 8. - Матеріали V Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії.
10. Паскаленко В.С. Заможне селянство в сільськогосподарській кооперації України (1921-1929 рр.): соціально-економічний аспект.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. - Черкаси, 2006.
11. Олійник В.М. Розвиток селянського самоврядування в 1921-1929 роках.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. - Черкаси, 2005.
12. Олійник В.М. Селянське самоврядування в доколгоспний період // Матеріали I Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії: В 2-х ч. - Ч. 2. - К., 1996.; *Його ж.* Самоврядні форми соціальної взаємодопомоги українського селянства в першій чверті ХХ ст. - Черкаси, 1998.; *Його ж.* Землекористування та самоврядування в Україні на початку ХХ ст. - Черкаси, 1997.; *Його ж.* Кооперативні організації українського селянства в роки Української революції 1917-1920 років // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. Вип. 5. - К.: Рідний край, 1999.; *Його ж.* Актуальні проблеми формування державницької свідомості громадян України // Наукові праці: Збірник. - Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. в Україні наприкінці 20-х - початку 30-х років ХХ століття та її вплив на селянство // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень" - Т. 18., Історія. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002.; *Його ж.* Культурно-освітнє будівництво на Черкащині в 20-і роки ХХ століття (на прикладі Нетеребівської хати - читальні Корсунь-Шевченківського району) // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Наука і освіта" 2003". - Т. 18. Історія. -Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003.; *Його ж.* Діяльність культурно-освітніх закладів в українському селі в 1924-1928 роках // Український селянин, 2003. - Вип. 7.; *Його ж.* Культурно-освітня робота в українському селі наприкінці 20-х років на початку 30-х років ХХ століття // Наукові праці. - Вип. 19. - Т. 32. - Миколаїв, 2004.; *Його ж.* Освітні установи ліквідації неписьменності в українському селі в 20-х роках ХХ століття // Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції "Динаміка наукових досліджень '2004". - Т. 7. - Історія України. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.; *Його ж.* Нові форми культурно-масової роботи в українському селі у 20-ті роки ХХ століття // Український селянин. - Вип. 8. - Черкаси, 2004.; *Його ж.* Розвиток та репертуар драмгуртків в 20-х-30 роках ХХ століття // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції "Науковий потенціал світу "2004". - Том 29. - Історія України. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.
14. Кукса Н.Г. Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. - Черкаси, 2005.
15. Дулгерова О.М. Роль товариства "Просвіта" у формуванні національної свідомості українського селянства на початку ХХ століття // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. С.В. Кульчицького, А.Г. Морозова. - Черкаси., 2004. - Вип. 8.; *Його ж.* Роль української кооперації у національно-культурному відродженні українського селянства // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Розвиток наукових досліджень '2005". - Полтава, 2005.; *Його ж.* Роль культурно-освітньої роботи кооперації у піднесенні агрономічних знань селянства в період НЕПу // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. - Вип. 80. - Черкаси, 2006.; *Його ж.* Діяльність сільськогосподарської кооперації України по впровадженню сортового насіння в індивідуальних селянських господарствах у період НЕПу // Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції "Наука та освіта - '2006", Т. 4. Історія. - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006.; *Його ж.* Поширення кооперативної літератури та преси серед селянства в період НЕПу // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. В.І. Марочка, А.Г. Морозова. - Черкаси, 2006. - Вип. 10.
16. Дулгерова О.М. Культурно-освітня діяльність сільськогосподарської кооперації України у добу НЕПу.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. - Черкаси, 2006.
17. Костик Є.П. Створення та діяльність кооперативного видавництва "Пролетарії" в УСРР періоду непу // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 10. - К.: Інститут історії України НАН України, 2004.; *Його ж.* Микола Левитський - організатор кооперативного руху // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. - Переяслав-Хмельницький, 2004. - Вип. 15.; *Його ж.* Розвиток кооперативних видавництв в УСРР 1920-х рр. // Наука. Релігія. Суспільство: Зб. наук. статей. - Донецьк: Донецький державний інститут штурного інтелекту, 2004. Вип. 3.; *Його ж.* Видання української книжки в УСРР 1920-х рр. та українізація // Наука. Релігія. Суспільство: Зб. наук. статей. - Донецьк: Донецький державний інститут штурного інтелекту, 2004. - Вип. 4.; *Його ж.* Кооперативне видавництво "Книгоспілка" та українське село у 1920-х рр. // Український селянин: Зб. наук. праць. - Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2004. - Вип. 8.; *Його ж.* Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 11. - К.: Інститут історії України НАН України, 2004.; *Його ж.* Функціонування органів політичної цензури та кооперативні видавництва (на матеріалах Центрального управління у справах друку) 20-х рр. ХХ ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 13. -К.: Інститут історії України НАН

України, 2005.; Його ж. *Особливості становлення та розвитку книготорговельної мережі кооперативних видавництв в УСРР 1920-х рр. II Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17.*; Його ж. *Роль кооперативних видавництв у культурному та духовному житті українського суспільства 1920-х рр. // Духовність українства: Збірник наукових праць: Випуск восьмий / Ред. кол. Ю.М. Білодід та ін. – Кіровоград-Житомир, 2005.*; Його ж. *Внесок кооперативних видавництв у формування громадянської компетентності учнівської молоді в УСРР (20-ті роки ХХ ст.): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 8-9 лютого 2005 р. – Харків: ХОНМІБО, 2005.*

18. *Костик Є.П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. – Черкаси, 2006.*

О. А. Дудяк

ПОЛЬСЬКЕ СЕЛЯНСТВО ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (20-30-і РОКИ ХХ ст.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

В українській фольклорній традиції під впливом ходу історичних подій у слові "лях" (поляк) майже зникло його національне значення і воно стало синонімом слова "пан" (тобто набуло соціального семантичного забарвлення [1, 126]. Ця тенденція знайшла своє відображення у народницькій історіографії в формі акцентування на протистоянні українців-козаків полякам-шляхті й закріплена в радянській історіографії з кінця 1930-х років у тезі про загарбання України польськими панаміколонізаторами. Таким чином в українській масовій історичній свідомості витворився образ поляків на українських землях, як великих землевласників, котрі нещадно експлуатують українське селянство. Проте, як показує аналіз статистичних джерел, серед польського населення українських земель, зокрема в Західній Україні, домінували не поміщики-землевласники, а селяни. Так, за даними перепису 1931 року серед польського населення західноукраїнських земель, які в 1919-1939 роках перебували в складі Польщі, питома вага селянства становила майже 60% [2, 96; 3, 296; 4, 412; 5, 297; 6, 269; 7, 252]. Незважаючи на свою чисельність, польське селянство на західноукраїнських землях довгий час залишалося на маргінесі монографічних досліджень вітчизняних науковців. Польська історіографія приділила більше уваги цій соціальній групі, але і вона не змогла заповнити всіх прогалин, які існують у її дослідженні.

Отже, метою нашої статті є зробити короткий аналіз історіографічного доробку вітчизняних та польських дослідників (оскільки дослідники цих країн зробили найвагоміший внесок у вивчення даного питання) соціально-економічної історії західноукраїнських земель міжвоєнної Польської держави і вияснити, які аспекти такої соціальної групи як польське селянство знайшли своє відображення на сторінках наукових праць, а які потребують подальшого вивчення.

Українські дослідники міжвоєнного періоду, зокрема М. Кордуба [8], С. Рудницький [9], В. Садовський [10], В. Кубійович [11], розглядаючи

етнодемографічний склад західноукраїнського населення у 20-30-і роки ХХ ст., зосереджували увагу на питаннях чисельності та розташування окремих етнічних груп, в тому числі і поляків, не вдаючись в глибокий аналіз окремих соціальних категорій. Дещо більше уваги дослідженню протистояння селянського руху і правлячого режиму присвятив український громадський діяч і журналіст І. Кедрин-Рудницький [12].

Польські дослідники міжвоєнного періоду більше уваги приділили соціально-економічним відносинам в західноукраїнському краї, зокрема селянству, ніж українські. Професор географії Львівського університету Е. Ромер присвятив декілька розвідок галицькій спільноті напередодні її включення до складу II Речі Посполитої. В одній з них він порівняв соціальну структуру польського і українського населення галицького краю і дійшов висновку, що українці – це переважно землероби, нечисленна інтелігенція та малокваліфіковане робітництво. Польська спільнота, крім великих землевласників та селян, значною мірою представлена ремісниками та купцями, кваліфікованим робітництвом та багаточисельною інтелігенцією [13].

Докладний аналіз населення Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств під кутом зору професійної зайнятості та віросповідної приналежності зробив А. Алянд [14]. В основу своєї розвідки він поклав результати перепису 1931 р., а з метою порівняння використовував також дані перепису 1921 р. Згідно з його підрахунками, 3/4 мешканців Галичини утримувалися із сільського господарства, що було наслідком слабкої індустріалізації та урбанізації краю. Проте у містконфесійному розподілі праці спостерігалися істотні розбіжності. У сільськогосподарському секторі було задіяно близько 63% греко-католиків, біля 34% римо-католиків і лише 1,3% іудеїв. А. Алянд підмітив характерну для даного регіону тенденцію: зайнятість українців та євреїв (відповідно греко-католиків та іудеїв) протягом 1921-1931 рр. у сільському господарстві скорочувалася, натомість поляків (римо-католиків) – зростала, але він не пояснив цього факту.

Окремі аспекти розташування та чисельності польського селянства на західноукраїнських землях та роль польських селянських партій у формуванні українсько-польських відносин розглядали у своїх статтях Л. Василевський [15], К. Сроковський [16], А. Крисінський [17]. Детальний аналіз діяльності польських селянських партій, їх організаційної структури, програмних положень зробила А. Белціковська [18].

Систематичне дослідження польського селянства Західної України продовжилось після Другої світової війни. Пovoєнну українську та польську історіографію умовно можна поділити на два якісно відмінні за методологічними підходами періоди – радянський та сучасний. Радянський період в обох історичних науках характеризувався переважанням ідеологічних догм над науковою об'єктивністю, втручанням політичних чинників у творчий процес науковців. Сучасний період в обох історіографіях розпочався з часу занепаду комуністичних режимів, коли історики позбулися диктату зовні і отримали можливість обирати ту методику досліджень, яка, на їхню думку, найбільше наблизить до істини.